
Legal Bases for Defending Hamas's Defense Capability in the Armed Conflict with the Zionist Entity

*Seyed Fazlollah Mousavi*¹
*Amir Lohrasbi*²

ABSTRACT

The 11-day Battle of the Quds sword ended while Hamas's military militants shot more than 3,000 missiles on the Gaza Strip, and despite the old Zionist attempt in full disarmament of Hamas and Gaza Strip eventually led to the victory of the resistance front. The secret of this Zafar was in using a creative and unique idea called a military tunnel, which led to changing global calculations. Military tunnels were merely part of the innovative capabilities of the resistance front in the face of the Zionist regime occupation, which occurred more vulnerability of this regime than any other time. This structure, as a valuable and unprecedented hide, minimizes the ability to obtain information, and extends the enemy calculations to a large extent, so that the advantage of the war, its advantage and equipment lacking equipment, drilled their bills. Military tunnels balances to overcome the opponents of the opponents. The importance and necessity of this research is since in spite of repeated use of military tunnels in the arena of conflict, so far, none of the laws of the rights of armed conflicts have been placed, and how their legal status is left to the international community. The main question of research is to investigate the legal status and the application of these facilities in the armed war of Hamas with the Zionist regime. The research hypothesis is that the legitimacy of the use of military tunnels depends on the construction of the methodology and method of using it in the battlefields, which itself represents the legal nature of this weapons. This paper examines the answer to the above question with the descriptive-analytic research method.

Keywords: Military Tunnel, Resistance Front, Asymmetric Warfare, 11-Day Warfare, Rights of Armed Conflicts, Hamas.

---

1. Corresponding Author: Full Professor, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Sciences, Tehran University, Tehran, Iran
Fmousavi@ut.ac.ir

2. MA in International Law, Faculty of Law and Political Sciences, Tehran University, Tehran, Iran
Lohrasbi.amir110@gmail.com

مبانی حقوقی محارست از توانمندی دفاعی حماس در جنگ مسلحانه با رژیم صهیونیستی

سید فضل الله موسوی^۱

امیر لهراسبی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۸

چکیده

نبرد ۱۱ روزه شمشیر قدس در حالی به پایان رسید که نظامیان حماس با وجود محاصره و نظارت شدید رژیم صهیونیستی بر نوار غزه، بیش از ۳۰۰۰ موشک در بردهای مختلف به سمت سرزمین‌های اشغالی شلیک کردند و علی‌رغم تلاش چندین ساله صهیونیست در خلع سلاح کامل حماس و نوار غزه، در نهایت به پیروزی جبهه مقاومت انجامید. راز این ظفر در به کارگیری ایده خلاقانه و منحصربه‌فردی به نام تونل نظامی بود که منجر به تغییر محاسبات جهانی شد. تونل‌های نظامی صرفاً بخشی از توانمندی‌های مبتکرانه جبهه مقاومت در مواجهه با اشغالگران رژیم صهیونیستی بوده است که آسیب‌پذیری این رژیم را بیش از هر زمان دیگر به رخ کشانده است. این سازه به عنوان یک مخفیگاه بالارزش و غیرقابل رصد، امکان کسب اطلاعات را به حداقل می‌رساند و محاسبات دشمن را تا حد زیادی تحت‌الشعاع قرار می‌دهد تا جایی که در موسم جنگ، مزیت آن دوچندان شده و طرف‌های فاقد تجهیزات، قلت قوای خود را با حفر تونل‌های نظامی توازن می‌بخشند تا بر رجحان تسلیحاتی طرف مقابل فائق آیند. اهمیت و ضرورت این تحقیق از آنجایی است که علی‌رغم استفاده مکرر از تونل‌های نظامی در عرصه مخاصمات، تاکنون موضوع هیچ یک از قوانین حقوق مخاصمات مسلحانه قرار نگرفته‌اند و چگونگی وضعیت حقوقی آنان در نزد جامعه بین‌المللی سؤال‌برانگیز باقی مانده است. سؤال اصلی تحقیق بررسی وضعیت حقوقی ساخت و کاربرد این تأسیسات در جنگ مسلحانه نظامیان حماس با رژیم صهیونیستی می‌باشد. فرضیه تحقیق آن است که مشروعیت کاربرد تونل‌های نظامی در گرو ساختارمندی روش و شیوه به کارگیری آن در میادین نبرد است که خود مبین ماهیت قانونی این جنگ‌افزار می‌باشد. این مقاله با روش تحقیق توصیفی تحلیلی پاسخ به پرسش فوق را در نهایت با تسجیل مشروعیت ساخت و کاربرد این جنگ‌افزار برآورده می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: تونل نظامی؛ جبهه مقاومت؛ جنگ نامتقارن؛ جنگ ۱۱ روزه؛ حقوق مخاصمات مسلحانه؛ حماس.

۱. نویسنده مسئول: استاد، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
Fmousavi@ut.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
Lohrasbi.amir110@gmail.com

مقدمه

گروه‌های مقاومت حماس در فلسطین فضای زیر سطح زمین را تبدیل به موضعی راهبردی برای دفاع از خود در برابر تهاجمات گسترده رژیم صهیونیستی کرده‌اند تا جایی که با ابتکارات صورت گرفته این فضا امروزه تبدیل به اصلی‌ترین مؤلفه دفاعی جبهه مقاومت و همچنین به مکانی امن و غیرقابل رصد و شناسایی برای نظامیان و حتی غیرنظامیان در برابر حملات کورکورانه اشغالگران صهیونیست شده است.

تونل‌های نظامی حماس، با داشتن دارای ساختار مجهز و پیچیده، نیازمند دانش فنی تخصصی در ساخت و حفاری هستند. همچنین این تأسیسات دفاعی به منظور اهداف بلندمدت، حفر و در جهت پاسخ به اشغال نیروهای صهیونیست تدارک دیده شده‌اند که به همین دلیل، ساخت آنان در موقعیت‌های مکانی راهبردی و منحصر به فردی صورت گرفته است. از اصلی‌ترین وجه ممیزه تونل‌های نظامی جبهه مقاومت در مقابل سایر سازه‌های زیرزمینی، بهره‌مندی آن‌ها از یک ساختار پیچیده و فوق پیشرفته است که می‌تواند ضربات اثربخشی به نظامیان رژیم صهیونیستی تحمیل کند تا بدین طریق با برقراری توازن نسبی میان متخصصین بر رجحان تجهیزاتی آنان فائق آید (Morcan, 2015: 14). اما در این میان اتهامات جامعه بین‌الملل علیه سازه‌های نظامی گروه‌های مقاومت در فلسطین و نوار غزه موجب بروز سؤالات و ابهاماتی شده است که در مرحله نخست نیازمند محارست حقوقی متقن، با هدف پاسداری از این توانمندی نظامی است. دال مرکزی پژوهش یافتن مبانی حقوقی مشروعیت از این راهبرد دفاعی (تونل‌های زیرزمینی) نظامیان حماس و واکاوی و پاسخ به جملگی پیچیدگی‌ها و ریزه کاری‌هایی است که از این موضوع برآمده است.

مسئله مهم دیگر پژوهش مذاقه حقوقی در اقدامات نظامی رژیم صهیونیستی و مصر در امحا و نابودسازی تونل‌های نظامی حماس است که تاکنون از دید نهادهای بین‌المللی و حقوق بشری مغفول و علی‌رغم جنایت بی‌سابقه رقم خورده، همچنان توسط داعیه‌داران حقوق بشر مسکوت مانده است.

اهمیت و ضرورت این تحقیق از آنجایی است که علی‌رغم استفاده مکرر از تونل‌های نظامی در عرصه مخاصمات، تا به امروز هیچ تلاشی_اعم از حقوقی یا امنیتی برای تجزیه و تحلیل مسئله تونل‌های نظامی و مقایسه آن با سایر پدیده‌های مشابه صورت نگرفته است و هیچ معاهده حقوقی یا دکترین نظامی به این مسئله ورود نکرده است و همه توجهات معطوف به بحث‌های دریایی، هوایی و سایبر شده است. همچنین تونل‌های نظامی جبهه مقاومت علی‌رغم کاربرد مشروع و متعارف آن در جنگ دفاعی حماس علیه نظامیان صهیونیست، همواره مورد هجومه مقامات این رژیم در مجامع بین‌المللی قرار گرفته

است و باعث ایراد اتهامات گاه و بی‌گاه نهادهای حقوق بشری شده است. البته این نکته مهم نیز قابل بررسی است که علی‌رغم استفاده مکرر از تونل نظامی به عنوان یک راهبرد دفاعی کم‌نظیر از سوی جبهه مقاومت، تاکنون هیچ تلاشی برای مشخص شدن موقعیت قانونی آن در سطح بین‌الملل صورت نگرفته است. کاربردهای چندمنظوره این نوع راهبرد دفاعی، ارزیابی وضعیت حقوقی آن را دشوار کرده است. به همین دلیل، پژوهش حاضر به دنبال آن است که:

(۱) وضعیت حقوقی کاربرد این تأسیسات در مخاصمات فلسطین و نوار غزه را تبیین کند و به سؤالات و ابهامات منتج از آن پاسخ دهد.

(۲) با پاسخ به ادعاهای قدرت‌های بین‌المللی مبنی بر عدم مشروعیت تونل‌های تدافعی حماس و حزب‌الله، مهر باطلی بر اتهامات وارده زده بزند.

(۳) وضعیت حقوقی ساخت و کاربرد تونل‌های نظامی حماس از منظر حقوق مخاصمات مسلحانه را بررسی کند؛ بنابراین، لازم است مباحثی همچون قواعد درگیری‌های حماس و رژیم صهیونیستی، و آثار حقوقی مترتب بر اقدامات نظامی رژیم صهیونیستی در حمله به تأسیسات زیرزمینی حماس را نیز بررسی نماید.

پیشینه پژوهش

دافنه ریچموند باراک^۱ (۲۰۱۸)، در کتاب «جنگ‌افزارهای زیرزمینی»، تونل‌های نظامی حماس و حزب‌الله را به عنوان اصلی‌ترین تهدید علیه امنیت ملی رژیم صهیونیستی در آینده‌ای نه‌چندان دور معرفی می‌کند که در صدد ایجاد هجمه برای نامشروع جلوه دادن آن است. در این کتاب مؤلف پس از اثبات نامدلل فرضیه خود در غیرقانونی بودن موارد ساخت و حفر تأسیسات نظامی زیرزمینی از طرف گروه‌های مقاومت حماس، در پی ایراد راهکارهای نظامی ضد حقوق بشری به منظور مواجهه نظامیان صهیونیست با تونل‌های حماس است، تا بدین وسیله و با ایجاد فضاسازی‌های علمی و رسانه‌ای، اقدامات جنایت‌بار این رژیم در امحای تأسیسات نظامی و غیرنظامی حماس را جلوه‌ای مشروع بخشد.

جیمز فرای^۲ (۲۰۰۶)، «بررسی روش‌های حقوقی به کارگیری سلاح و روش‌های جنگی در تونل‌های زیرزمینی» با ارزیابی ماده ۳۶ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، به چگونگی استعمال سلاح در داخل این سازه‌ها می‌پردازد. طبق این تحقیق شبکه به‌هم پیوسته و پوشیده تونل‌های نظامی مانع اتخاذ روش‌های مرسوم مقابله با هدف نظامی نظیر بمباران یا حملات هوایی خواهد بود و لازم است تا در هر

1. Daphné Richemond Barak

2. James D. Fry

مانور نظامی به منظور مواجهه با این نوع جنگ، تمام اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه لحاظ شود تا آسیب و تلفات حداقلی جمعیت و تأسیسات غیرنظامی مجاور سازه‌ها به حداقل برسد.

نیکول واتکینز^۱ و آلنا جیمز^۲ (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای با عنوان «حفاری به سمت رژیم صهیونیستی: شبکه پیچیده تونل‌زنی حماس» اذعان می‌دارند که ارتش رژیم صهیونیستی یا همان IDF در طول جنگ ۲۰۱۴ با حماس که فلسطینیان آن را عملیات بنیاد استوار و صهیونیست آن را عملیات تیغه حفاظتی می‌نامند، با به کارگیری انواع موشک و بمباران‌های گسترده و مهیب هوایی، بیش از ۳۰ تونل نظامی حماس را منهدم کرده است. همچنین این مقاله با شناسایی عوامل اثرگذار بر پیشبرد شبکه تونل‌زنی پیچیده حماس، به ارزیابی سطح تهدیدات و آثار برخاسته از تونل‌های حماس در برابر امنیت ملی رژیم صهیونیستی می‌پردازد.

مبانی نظری

حقوق بین‌الملل بشردوستانه

حقوق بشردوستانه قواعد مبتنی بر معاهده و عرفی است که سعی در «کاهش رنج انسانی ناشی از جنگ» دارد و هدف آن، محافظت از فرد در زمان درگیری‌ها است تا باعث توازن ضرورت نظامی و منزلت انسانی در جنگ شود (Lauterpacht, 2004: 586). از زمانی که سربازان در جنگ روبه‌روی یکدیگر قرار گرفته‌اند رفتار آنان محدودیت‌های مهمی را با خود به دنبال داشته است. این تحدید که در ابتدا براساس آیین جوانمردی بنا شده بود، به عرف و سپس به قاعده مبدل شد که بعدها با نام حقوق مخاصمات مسلحانه یا بشردوستانه شناخته شد.^۳ با وجود این نقض اصول بنیادین جنگ هرگز در میدا

1. Nicole J. Watkins

2. Alena M. James

۳. لازم به توضیح است که حقوق بشردوستانه اغلب با واژه‌های مرتبط دیگری مانند حقوق مخاصمات مسلحانه آمیخته شده است که از جهاتی با یکدیگر مترادف‌اند، اما تفاوت‌هایی نیز با هم دارند که می‌توان بدان اشاره داشت. حقوق بین‌الملل بشردوستانه بیشتر به آن بخش از موضوعاتی در جنگ می‌پردازد که هدف آن حمایت از قربانیان احتمالی جنگ است و این در حالی است که موضوعاتی نظیر قواعد مربوط به جنگ‌های دریایی، هوایی و چنین مواردی، در زمره حقوق مخاصمات مسلحانه قرار می‌گیرد. همچنین حقوق بشردوستانه در جنبه حمایتی خود نظامیان و غیرنظامیان را از یک سری حقوق حمایتی در جنگ بهره‌مند می‌سازد در صورتیکه حقوق مخاصمات مسلحانه، تعهدات را بر تابعان خود وضع و تکلیف می‌کند. در نهایت حقوق بشردوستانه تا حد زیادی مشتمل بر اصول و مبانی کلی است، اما حقوق مخاصمات مسلحانه اغلب معطوف به مفاد و قواعد خاص مربوط به انواع درگیری است؛ بنابراین به طور خلاصه حقوق

نبرد به طور کامل از بین نرفته است. در حقیقت هجوم احساسات هیجانی در جنگ همراه با به کارگیری سلاح‌های قدرتمند در دستان سربازان جوان، ترکیبی را رقم زده است که عصیانگری‌های آنان را شدت می‌بخشد. هرچند غایت و مقصد اصلی حقوق بشردوستانه جلوگیری از جنگ نیست، بلکه هدف این است که خشونت را از طریق محافظت از کسانی که هیچ مشارکت فعال در درگیری‌ها ندارند، با محافظت از اموالی که اهداف نظامی در نظر گرفته نمی‌شوند و با محدود کردن حق رزمندگان در استفاده از هر نوع روش جنگی که انتخاب می‌کنند، محدود کند؛ بنابراین هر درگیری مسلحانه نباید در فضایی بدون قاعده و چارچوب حقوقی دنبال شود (Gardam, 2004: 156).

قواعد حاکم بر مخاصمات مسلحانه

تنظیم و تنسيق قوانین درگیری‌های مسلحانه از نیمه دوم قرن ۱۹ و با اعلامیه ۱۸۵۶ پاریس در رابطه با جنگ دریایی آغاز شد که این روند در قرن ۲۰ به اوج خود رسید. تا آخر قرن ۱۹ جامعه بین‌المللی شاهد تصویب سه مقررہ بین‌المللی با عناوین کنوانسیون ۱۸۶۴ ژنو در رابطه با حمایت از بیماران، مجروحان و کارکنان پزشکی؛ اعلامیه ۱۸۶۸ سن پترزبورگ مربوط به ممنوعیت برخی سلاح‌های خاص و اعلامیه ۱۸۷۴ بروکسل راجع به تفکیک نظامیان از غیرنظامیان بود (Schindler, 2004: 102). با آغاز قرن بیستم بسیاری از قواعد مصوب در معاهدات سده گذشته، توسعه یافت تا جایی که با برپایی اجلاس صلح ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه به تصویب مقررات ۱۹۰۷ لاهه منجر شد. کنوانسیون ۱۹۰۷ لاهه امروزه نه تنها بر همه اعضا لازم‌الاجرا است، بلکه اغلب قواعد آن، از چنان اهمیتی برخوردار گشته که در زمره قواعد حقوق عرفی نیز قرار گرفته و تمام تابعان جامعه جهانی را به خود پیوند داده است. پس از این کنوانسیون، معاهدات مهم دیگری که در حال حاضر از پذیرش جهانی برخوردار شده است و تمام دولت‌ها را به عضویت در آورده است، کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو است که پس از جنگ جهانی دوم در اجلاسی که کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در ژنو ترتیب داده بود، به تصویب رسید. همچنین در ۱۰ ژوئن ۱۹۷۷، دو پروتکل به کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو اضافه شد که پروتکل نخست در رابطه با مخاصمات مسلحانه بین‌المللی با ۱۷۴ کشور عضو و دیگری نیز مربوط به مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی با ۱۶۹ عضو می‌باشد. بسیاری از مقررات این دو پروتکل مؤکد قواعد حقوق بشردوستانه عرفی است که در تمام مخاصمات بین‌المللی و داخلی برای همه تابعان حقوق بین‌الملل لازم‌الاجرا تلقی می‌شوند؛ بنابراین در کنار سایر اعلامیه‌ها و موافقت‌نامه‌ها، قوانین درگیری‌های مسلحانه از رهگذر کنوانسیون‌های یادشده

بین‌الملل بشردوستانه، جنگ را از دریچه حمایت از قربانیان با وضع قواعد خود، کنترل می‌کند و حقوق مخاصمات مسلحانه همین حمایت‌ها را با وضع تکلیف و تعهد بر تابعان خود دنبال می‌کند. ن.ک: (کولب، ۱۳۹۴: ۵۶)

که اکثر مفاد آن تبدیل به قواعد حقوق عرفی شده‌اند می‌گذرد و شاکله اصلی هر تصمیم‌گیری در نبرد را می‌سازند. از این رهگذر، تونل نظامی نیز می‌تواند یک بُعد نوین به دایره ابعاد مخاصمات مسلحانه و قواعد اسنادی یا عرفی حاکم بر آن افزون دارد که در کنار قوانین خاص مربوط به مخاصمات هوایی، دریایی، زمینی و زیردریایی باید به بررسی موردی آن پرداخت. آنچه از نتیجه مبنای نظری فوق قابل برداشت است آن است که طبق قواعد حاکم بر مخاصمات مسلحانه، ساخت و به‌کارگیری تونل‌های نظامی به صراحت منع نشده است، اما گزاره حاضر به معنای مشروعیت کاربرد آن تحت هر شرایط نیست.

ماهیت مخاصمات حماس و رژیم صهیونیستی

نخستین پیش شرط لازم برای اعمال قواعد حقوق بشردوستانه، تعیین ماهیت حقوقی مخاصمات است. درگیری‌های مستمر فلسطین با رژیم صهیونیستی را باید جزو پیچیده‌ترین نوع مخاصمات دانست که ریشه آن به ۷۰ سال گذشته برمی‌گردد. به عبارتی از زمان به ثمر رسیدن تلاش‌های یهودیان برای پایه‌گذاری رژیمی متعلق به مردمان غیربومی یهود در سرزمین‌های متعلق به فلسطین که با تصمیم مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۷ رسماً تحقق یافت، اولین جرقه منازعات طولانی میان فلسطینیان و رژیم اشغالگر زده شد که در بعضی موارد سایر کشورهای عربی مانند مصر، اردن، لبنان و عراق به کمک فلسطینیان می‌آمدند و بر دامنه و شدت درگیری‌ها افزوده می‌شد. به همین رو جنگ‌های ۱۹۴۸، ۱۹۶۷، ۱۹۷۳، ۲۰۰۸ و آخرین آن در سال ۲۰۲۱، از جمله منازعات مسلحانه‌ای بود که میان فلسطینیان (اعراب) و رژیم اشغالگر به وقوع پیوست و همچنان در جریان است.

اما وجه اصلی تمایز درگیری‌های معاصر میان فلسطین و رژیم صهیونیستی، مسئله بازیگران متخاصم در جنگ است. حضور نهضت‌های آزادی‌بخش یا گروه‌های مقاومت در جریان درگیری‌های فلسطین از جمله موضوعاتی است که تصمیم‌گیری درباره ماهیت مخاصمات را با چالش مواجه کرده است که به همین دلیل مقتضی است با توضیحی راجع به هویت «جنبش مقاومت اسلامی» موسوم به حماس به این مهم پرداخت.

پس از قضایای جاری در فلسطین و اشغال آن از سوی صهیونیست، ملت فلسطین در لوای گروه‌های مقاومت اقدام به ایستادگی و مقاومت در برابر اشغالگری‌های رژیم صهیونیستی کردند که یک نمونه برجسته آن منتج به تأسیس سازمان آزادی‌بخش فلسطین در سال ۱۹۶۴ شد. وظیفه این سازمان حمایت از منافع ملت فلسطین در جامعه بین‌الملل بود تا موضوع فلسطین را براساس حق تعیین سرنوشت در سازمان‌های بین‌المللی دنبال کند (Said, 2015: 115-6). این سازمان ضمن آنکه به عضویت

ناظر سازمان ملل در آمد، تلاش های زیادی برای احراز حق تعیین سرنوشت فلسطینیان در مجامع بین المللی انجام داد که در قطعنامه ES-7/2 مجمع عمومی سازمان ملل، شناسایی (UN General Assembly Resolution, 1980: para. 5) و به وسیله رویه بین المللی به رسمیت شناخته شد (de Waart, 1994: 24).

بنابراین با به رسمیت شناخته شدن حق تعیین سرنوشت فلسطینیان، نهضت های آزادی بخش دیگری به منظور دفاع از منافع ملت فلسطین شکل گرفت که جنبش مقاومت اسلامی حماس را می توان مظهر شاخص آن دانست. هنگامی که سازمان آزادی بخش فلسطین (نماینده فلسطین در عرصه بین الملل) رویکرد سازش کارانه ای با رژیم صهیونیستی به موجب پیمان اسلو گرفت، حماس از این سازمان فاصله گرفت و جبهه نظامی خود را به مرور علیه نظامیان صهیونیست تقویت کرد تا جایی که در سال ۲۰۰۶ و پس از انتخابات شورای قانون گذاری فلسطین، کنترل کامل نوار غزه را در دست گرفت و به عنوان نهضتی آزادی بخش که به منظور احقاق حق تعیین سرنوشت فلسطینیان در نوار غزه، صلاحیت سرزمینی دارد، در تقابل و درگیری دائمی با رژیم صهیونیستی برآمد که متعاقباً جنگ های ۲۲ روزه غزه و شمشیر قدس را رقم زد.

به موجب ماده یک پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷ مبارزه علیه هر قدرت اشغالگر، بیانگر وجود درگیری های مسلحانه میان طرفین است. با احراز اشغالگر بودن رژیم صهیونیستی و اثبات وجود مخاصمات مسلحانه میان حماس و رژیم اشغالگر قدس، مسئله باقی مانده نوع درگیری به وقوع پیوسته بود. با توجه به رویه پذیرفته شده جامعه بین الملل، مبارزه ملت ها برای دستیابی به حق تعیین سرنوشت دارای مشروعیتی مجرد است که با عنایت بر مصوبات ارکان جامعه ملل مبنی بر به رسمیت شناختن این حق برای فلسطینیان، گروه های آزادی بخش و مقاومت همچون حماس از این حق به طور کامل برخوردارند تا به مقاومت و مبارزه در برابر رژیم های اشغالگر و استعماری بپردازند. بدین موجب با توجه به تصریح ماده یک پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، حماس به عنوان یکی از تابعان حقوق بین الملل بشردوستانه شناخته می شود که ایضاً به استناد همین سند و قطعنامه ۳۱۰۳ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (UN General Assembly Resolution, 1973: para. 1& 3)، درگیری مسلحانه میان نهضت های آزادی بخش به منظور احقاق حق تعیین سرنوشت با قدرت های استعماری و اشغالگر، مخاصمه مسلحانه بین المللی محسوب شده و کنوانسیون های ژنو و سایر اسناد بین المللی مقرر بر مبارزان و جریان درگیری حاکم خواهد بود (Schindler, 2004: 601-02). موضوعی که با تدقیق در شرایط لازم برای محرز دانستن وجود یک درگیری مسلحانه مانند توسل طرفین به نیروهای مسلح نظامی، استمرار

طولانی مدت درگیری و سازمان‌دهی هر دو گروه متخاصم، به وضوح در جریان منازعات حماس و رژیم صهیونیستی دیده می‌شود و رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در موضوع دیوار حائل و همچنین گزارش هیئت تحقیق سازمان ملل راجع به غزه، اسباب صحت این ادعاست (ICJ Reports, 2004: para. 1).

تونل‌های نظامی

استفاده حماس از تونل‌های زیرزمینی در ابتدا صرفاً محدود به اهداف اقتصادی و ترجیحات مشابه می‌شد. از سال ۱۹۴۸ که رژیم اشغالگر صهیونیست شکل گرفت، علی‌رغم اینکه ارتباط غزه با بسیاری از گذرگاه‌های تجاری و ترانزیتی قطع شد، ولی همچنان مصر و صحرای سینا به عنوان تنها شریان باقی‌مانده غزه فعال باقی ماند. با غضب هرچه بیشتر سرزمین‌های فلسطین به وسیله این رژیم، جدایی فزاینده غزه از سایر شاهراه‌های ارتباطی شروع شد و رژیم صهیونیستی با تخریب بنادر و فرودگاه غزه در سال ۲۰۰۱ و همچنین نابودی بیش از ۱۵۰۰ منزل مسکونی، محاصره غزه را روزه‌روز شدیدتر کرد. بدین موجب رژیم صهیونیستی، غزه را به طور کامل در محاصره غیرانسانی خود درآورد و ورود هرگونه اقلام حیاتی برای شهروندان از جمله دارو، غذا، سوخت و محصولات کشاورزی را ممنوع ساخت. دولت وقت مصر_حسنى مبارک_ هم متعاقباً، به پیروی از تحریم‌های رژیم صهیونیستی علیه غزه پرداخت تا زنان و مردان غیرنظامی این منطقه از هر طرف در محاصره اقتصادی قرار گیرند و جنایاتی رقت‌بار به ثبت برسانند. حماس با هدف مقابله با محاصره شدید انجام‌شده و تأمین نیازهای حیاتی مردم، شروع به حفر تونل در مناطق مرزی خود کرد تا بتواند بدین طریق نیازهای اولیه و حیاتی مردم را تأمین کند (Richmond-Barak, 2018: 25).

از سال ۲۰۱۴ و با شدت گرفتن درگیری‌های میان حماس و رژیم صهیونیستی، تونل‌های حماس در پاسخ به تجاوزگری‌های این رژیم وارد صحنه‌های درگیری شد و جنگ تمام‌عیاری را رقم زد. در تمام موارد گزارش‌شده از به کارگیری تونل‌ها از سوی حماس، تاکنون هیچ‌گونه مدرکی دال بر استفاده تهاجمی حماس از سازه‌ها که شامل اقدامات انتحاری و انفجاری می‌شده است، وجود نداشته و این نشان از صبغه دفاعی آنان در بهره‌برداری از هرگونه جنگ‌افزار و روش‌های جنگی دارد. برای مثال نظامیان حماس با حفر تونلی به طول بیش از ۳۰۰ متر، از مرز سرزمین‌های اشغالی عبور کردند و به گذرگاه مرزی کرم ابوسالم^۱ رسیدند تا بتوانند ضمن مقابله با متخاصمین رژیم صهیونیستی، امکان تأمین کالاهای مورد نیاز برای شهروندان را به دست آورند (Richmond-Barak, 2018: 28).

1. Kerem Shalom

شکل ۱: گذرگاه مرزی ابوسالم

هرچند حماس در این اقدام، ناگزیر به مبارزه رو در رو با ارتش رژیم صهیونیستی بود، اما مسیر تونل و همچنین تلفات برجای مانده از این حمله، هیچ گونه آسیبی را متوجه غیرنظامیان سرزمین‌های اشغالی نکرد. حتی از سال ۲۰۱۴ که درگیری‌های حماس و رژیم صهیونیستی رسماً شدت گرفت، تونل‌های فرامرزی حماس با وجود نزدیکی نسبی و گریزناپذیر به محدود جمعیت غیرنظامی، تاکنون کوچک‌ترین آسیبی را متوجه آنان نساخته است. حماس در این میان، از شبکه‌های زیرزمینی مستحکم و پیچیده‌ای به عمق ۲۰ متر و به طول بیش از ۱,۵ کیلومتر در میان مناطق خان‌یونس^۱ در غزه و عین هشلوشا^۲ مطابق شکل ۲ در فلسطین اشغالی استفاده کرد که شامل چندین مسیر ورودی و خروجی و شفت‌های تهویه هوا می‌شدند (Richmond-Barak, 2018: 29).

1. Khan Yunis
2. Ein HaShlosha

شکل ۲: تونل نظامی حماس میان خان یونس و عین هشلوشا

این تأسیسات مجهز نظامی علی‌رغم اینکه مبارزان حماس را قادر می‌ساخت در جواب تجاوزهای مسلحانه رژیم صهیونیستی وارد مناطق اشغالی این رژیم شوند و به انجام حملات غافلگیرانه علیه نظامیان این رژیم دست زنند، فرصت مناسبی را برای مصونیت و حفاظت در برابر حملات جنگنده‌های صهیونیست می‌داد تا در چنین مجموعه‌هایی پناه گیرند. اما نکته کاملاً مهم در این میان آن است که حتی به استناد رسانه‌های رژیم صهیونیستی، هیچ یک از حملات به پا خاسته از تونل‌های تدافعی حماس تاکنون نه منجر به آسیب غیرنظامیان شده است و نه مواضع و تأسیسات غیرنظامی از اینگونه حملات و سازه‌ها کوچک‌ترین آسیبی دیده‌اند. اطلاعات غیرطبقه‌بندی و منتشرشده از نحوه ساخت و کاربرد تونل‌های نظامی به وسیله نظامیان حماس گویای این مطلب است که آنان جز برای کسب مزیت نظامی، به سازه‌های زیرزمینی توسل نجستند و از این اسباب نه به عنوان یک سلاح، بلکه به عنوان یک روش جنگی بهره گرفته‌اند (Ginsburg, 2014). آنچه حماس را به استفاده از تونل در مواجهه با نظامیان صهیونیست بنا می‌داشت صرفاً اهداف مشروع دفاعی و اقتصادی بود که تا حدودی از فشارهای ضد حقوق بشری واردشده به مردم غزه بکاهد و در مقابل تجاوزگری‌های مسلحانه ارتش رژیم اشغالگر دست به دفاع مشروع بزنند.

تجزیه و تحلیل و یافته‌های پژوهش

تونل نظامی حماس در مرحله نخست، یک روش جنگی محسوب می‌شود و نه یک سلاح تهاجمی

یا انتحاری. این درحالی است که گروه‌های مسلح تروریستی، سازه‌های زیرزمینی را به منزله سلاحی کشنده و ویرانگر برای جمعیت غیرنظامی در نظر گرفته‌اند. نکته دیگر مقاصد مشروعی است که در پس استفاده حماس از تونل‌های نظامی نهفته مانده است. همانطور که در خصوص تونل‌های حماس دیده شد، هدف اول و غایی حماس از به کارگیری تشکیلات زیرزمینی در ابتدا صرفاً محدود به مقاصد اقتصادی با غرض مقابله با محاصره غیرقانونی نوار غزه بوده است. مطالعه گزارش‌های رسمی منتشر شده از نهادهای بین‌المللی و یا حتی رسانه‌های رژیم صهیونیستی^۱، هیچ‌گونه مدرکی مشعر از لطمه وارد شده به غیرنظامیان که برخاسته از تونل‌های نظامی باشد را نشان نمی‌دهد، با این حال حفر و ساخت تونل نظامی علی‌رغم تمام چالش‌های خود، طبق قوانین موجود بین‌المللی ممنوع نیست و هیچ‌یک از مقررات درگیری‌های مسلحانه، متخاصمین را از حفر تونل‌های نظامی به خودی خود منع نمی‌کند مگر آنکه مجموعه مورد نظر، اسباب نقض یکی از اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه مانند اصل تفکیک، تناسب یا احتیاط را شامل شود. بدین ترتیب تونل‌های تدافعی که با رعایت و در نظر گرفتن نص‌های صریح قانونی مورد ساخت و استفاده قرار گرفته‌اند، کاملاً دارای آثار حقوقی مشروع در انواع مواجهه با نیروهای اشغالگر صهیونیست بوده‌اند که به فراخور شرایط و اوضاع و احوال می‌توان از آن بهره جست.

آنچه از شرح موضوع تونل‌های حماس در نبرد با نظامیان صهیونیست برآمد، به کارگیری مشروع، متعارف و دفاعی این نوع سازه‌ها علیه رژیم تجاوزگر بوده است که با استقضا در گزارش‌های مراجع بین‌المللی در این باب جملگی صحت گزاره فوق تصدیق و تسجیل می‌شود (United Nations Human Rights Council Report, 2015: para. 29)، اما در این بین سؤالی که به فراخور در اذهان متبادر می‌گردد، مسئله ابعاد فرامرزی تونل‌هایی است که بعضاً به وسیله حماس در مناطق مرزی مصر و فلسطین اشغالی استفاده شده است. در این بین از دو دیدگاه می‌توان به پاسخ پرسش بالا دست یافت. همچنان و با گذشت سال‌ها بحث‌های زیادی بر سر مشروعیت مرزهای رژیم صهیونیستی وجود دارد و مواضع متمادی و دائمی فلسطینیان از سنوات ۱۹۴۵ تاکنون این مسئله را بر اشخاص تحت صلاحیت و قلمرو فلسطین پرنرنگ نگه داشته است. مضاف بر این هنوز جامعه بین‌المللی در خصوص نحوه حاکمیت

۱. رجوع کنید به گزارش‌های ذیل:

United Nations Human Rights Council Report (24 June 2015). Report of the detailed findings of the independent commission of inquiry established pursuant to Human Rights Council Resolution S-21/1, A/HRC/29/CRP.4.

United Nations Human Rights Council (27 February 2009). Human Rights situation in Palestine and other Arab territories, A/ HRC/10/NGO/101.

دولت‌ها بر قلمرو زیرزمینی خود صامت مانده است و علی‌رغم اینکه حقوق بین‌الملل حاکمیت دولت‌ها در مناطق دریا و هوا را مشخص کرده است، اما در خصوص قلمرو حاکمیتی دولت‌ها در زیر سطح زمین مسکوت مانده است و حکم عیانی در این مقوله ندارد.

عدم مشروعیت مرزهای متعلق به رژیم صهیونیستی

یکی از اصول مسلم حقوق بین‌الملل، عدم شناسایی اراضی و مناطقی است که با توسل به زور یا تهدید به آن به دست آمده است. این اصل مصرح در بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد به طور مکرر در قطعنامه‌ها و اعلامیه‌های این سازمان بیان شده است (UN General Assembly Resolution, 1947 & UN General Assembly Declaration, 1970) و به عنوان نظریه عدم شناسایی استیمسون شناخته می‌شود. بنابر اصل مزبور تصاحب قاهرانه یک سرزمین، هیچ‌گونه حاکمیتی به قدرت اشغالگر اعطا نمی‌کند و بر عدم مشروعیت سرزمین‌های تحصیل‌شده تأکید می‌ورزد. اصلی که مبنای خروج نظامیان صهیونیست از سرزمین‌های اشغالی قلمداد می‌شود و فلسطینیان و حماس همواره بدان مداومت داشته و صحنه گذارده‌اند. سرزمین‌های اشغالی فلسطین تنها در صورتی می‌توانست تحت حاکمیت رژیم صهیونیستی در آید که اولاً تصرف آنان همراه با زور و قوای نظامی نبوده باشد و در ثانی تصرفی بلامعارض باشد؛ در صورتی که ملت و مردمان فلسطین همواره مخالفت و اعتراض دائم خود را به اشغالگری اراضی مورد نظر به وسیله رژیم صهیونیستی ابراز داشته‌اند. تجاوزات گسترده رژیم صهیونیستی و اعمال کنترل مؤثر خود بر اراضی تصرف‌شده، حماس را به عنوان جنبشی آزادی‌بخش برای احقاق حق تعیین سرنوشت فلسطین، واجد بهره‌مندی از حق استفاده از زور می‌گرداند. حماس علی‌رغم صلاحیت سرزمینی که بر نوار غزه دارد، به عنوان یکی از تابعان حقوق بین‌الملل بشردوستانه محسوب می‌شود که اعتراض و مخالفت دائم آن به سیاست‌های اشغالی رژیم صهیونیستی، مانع از مشروعیت مرزهای متعلق به این رژیم خواهد شد (Elias, 2006: 2). بدین طریق تونل‌های تدافعی حماس که در پاسخ به اشغالگری‌ها و تجاوزات رژیم صهیونیستی، اصطلاحاً جنبه فرامرزی به خود گرفته‌اند، نه تنها موجب نقض حاکمیت هیچ قلمرو و سرزمینی نمی‌شوند، بلکه ساخت آن در جهت دفاع مشروع و در تطابق کامل با اصول بنیادین حقوق بین‌الملل عمومی و بشردوستانه قرار می‌گیرد.

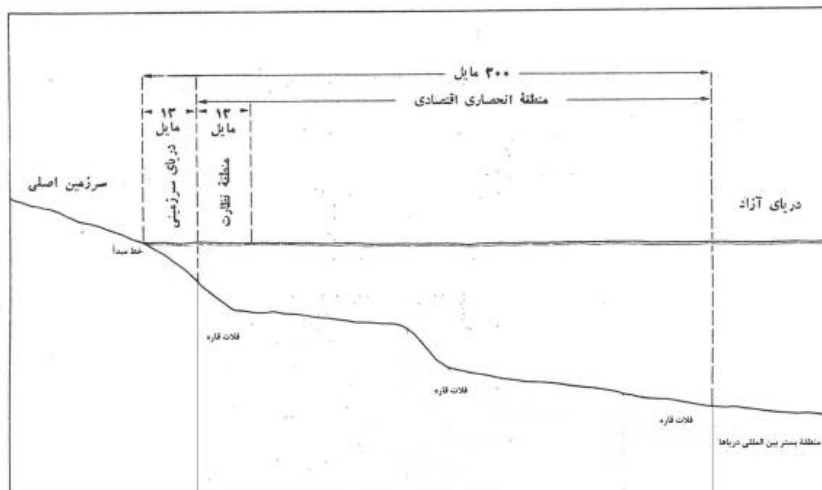
حاکمیت بر قلمرو زیرزمینی؛ مطلق یا انحصاری

اگرچه حقوق بین‌الملل حدود حاکمیت در مناطق دریا، هوا و فضا را مشخص کرده است، اما عمده

مبانی حقوقی محارست از توانمندی دفاعی حماس در جنگ مسلحانه با رژیم صهیونیستی

بحث بر سر حدود و ثغور حاکمیت بر زیر سطح زمین است که در مبحث تونل‌های نظامی حماس کاملاً می‌تواند پررنگ ظاهر شود؛ بنابراین برای تبیین موضع حقوق بین‌الملل راجع به قلمرو زیرزمینی، باید از استدلالات تمثیلی بر مبنای علم منطق بهره جست تا احکام پیرامون حاکمیت هوایی و دریایی دولت‌ها در حقوق بین‌الملل را به موضوع قلمرو زیرزمینی سرایت داد و حکمی کلی بر پایه این فرمود حاصل کرد.

در مقوله حقوق بین‌الملل دریاها مهم‌ترین نص اعمال حاکمیتی دولت‌ها در دریاها، کنوانسیون ۱۹۸۲ سازمان ملل متحد در مورد حقوق دریاها^۱ می‌باشد که در آن به طور واضحی صلاحیت دولت‌های ساحلی راجع به مناطق دریایی را برشمرده و همه حقوق برخاسته از آن را به کشورها، متذکر شده است. طبق این کنوانسیون، دولت‌ها تا ۱۲ مایل از خط مبدأ خود، حق حاکمیت مطلق بر دریای سرزمینی دارند که این حاکمیت را به فضای فوقانی و همچنین بستر و زیربستر آن می‌توان تسری داد، اما ۱۲ مایل بعدی که به منطقه نظارت معروف است، دولت‌ها را از صلاحیت محدودتری بهره‌مند می‌سازد که به موجب ماده ۳۳ کنوانسیون این صلاحیت صرفاً متهامی به نظارت‌های گمرکی، مالی، مهاجرتی یا بهداشتی می‌شود. در نهایت ۱۷۶ مایل دیگر که به منطقه انحصاری اقتصادی تعلق دارد، ضمن محدود کردن حق حاکمیتی و صلاحیتی دولت‌های ساحلی، به سایر دولت‌ها نیز حق بهره‌برداری صلح‌آمیز داده است.

شکل ۳: حدود و ثغور مناطق دریایی کشورهای ساحلی

1. UN General Assembly, Convention on the Law of the Sea, 10 December 1982, Entry into force: 16 November 1994.

مطابق شکل ۳ حاکمیت دولت‌ها به تدریج از آب‌های سرزمینی یک کشور کاهش می‌یابد تا به دریای آزاد برسد. هرچه از خط مبدأ دولت‌های ساحلی فاصله می‌گیریم، حق حاکمیت محدودتر و تبدیل به صلاحیت می‌شود تا جایی (مانند دریای آزاد) که دیگر هیچ کشوری نمی‌تواند مدعی حاکمیت یا صلاحیت باشد. مضاف بر آن حتی دولت‌ها در مناطق تحت صلاحیت (نه حاکمیت) دولت ساحلی، توان بهره‌مندی در جهت مصارف صلح‌آمیز را دارند که نشان از حیطة محدود قلمرو حاکمیتی دولت‌ها در مناطق دریایی است.

اما شرایط در بحث حقوق هوایی و فضایی نیز تقریباً به همین منوال است. معاهده هوانوردی غیرنظامی بین‌المللی^۱ که ذیل عنوان کنوانسیون شیکاگو شناخته می‌شود، حاکمیت یک کشور بر فراز قلمرو هوایی خود را تصدیق می‌کند، ولی معاهده ۱۹۶۷ در زمینه اصول حاکم بر فعالیت‌های کشورهای در کاوش و بهره‌برداری از فضای ماورای جو^۲ که به اختصار معاهده فضای ماورای جو گفته می‌شود، حق حاکمیت و صلاحیت دولت‌ها را صرفاً تا فضای بیرونی جو در نظر می‌گیرد و رژیم حقوقی دیگری را که مبتنی بر همکاری بین‌المللی و مقاصد صلح‌آمیز است برای فضای بیرونی قابل اجرا می‌داند (Richmond-Barak, 2018: 71).

نتیجه بررسی حقوق حاکم بر دریا و مناطق هوایی و فضایی، به دو موضوع کلی می‌انجامد:

- حق حاکمیت دولت در مناطق تحت تصرف خود مطلق نیست و این حق به مراتب محدودتر می‌شود تا جایی که در عمق یا مسافت معینی خاتمه می‌یابد.
- در مناطق آزاد و خارج از صلاحیت و حاکمیت دولت‌ها، کشورهای دیگر امکان مبادرت به انجام هرگونه فعالیت صلح‌آمیز، دارند.

پس با وجود اینکه حقوق بین‌الملل عمومی تاکنون در خصوص نحوه حاکمیت دولت‌ها بر زیر زمین تصمیمی اتخاذ نکرده است، می‌توان نتیجه‌گیری فوق را به این مناطق سرایت داد و حکم کلی صادر کرد. به همین دلیل تونل‌های تدافعی و فرامرزی حماس به دو علت مانع نقض حاکمیت یا تجاوز به قلمرو مصر می‌شوند. عمق تونل‌های تدافعی و فرامرزی حماس به بیش از ۲۰ متر در زیرزمین می‌رسند که به نظر می‌رسد فراتر از حدود حاکمیت و صلاحیت سرزمینی دولت‌ها باشد. همچنین هدف

1. International Civil Aviation Organization (ICAO), Convention on Civil Aviation (Chicago Convention), 7 December 1944, Entry into force: 4 April 1947.

2. UN General Assembly, Treaty on Principle Governing the Activities of States in The Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies, 27 January 1967, Entry into force: 10 October 1967.

اصلی حماس از حفر تونل جز برای مقاصد اقتصادی نبوده است و تونل‌های فرامرزی حماس نیز در وهله نخست بدین منظور به کار گرفته شده‌اند. فعالیت‌های صلح‌آمیز (اقتصادی)، مضاف بر اینکه در خارج از مناطق تحت حاکمیت دولت‌ها منع نشده‌اند، بلکه در بعضی موارد در مناطق تحت صلاحیت دولت‌ها نیز مجاز تلقی می‌شوند. تونل‌های زیرزمینی حماس اگرچه بر حسب تعریف، مؤلفه‌ای نظامی است، اما به علت کارایی صلح‌آمیز (اقتصادی)، هرگز باعث نقض قوانین بین‌المللی نمی‌شوند، حتی اگر در مناطق تحت صلاحیت (نه حاکمیت) دولت‌هایی مانند مصر حفر شوند.

نکته حائز اهمیت در این میان آن است که در حقوق بین‌الملل عمومی دو تفسیر کلی از عبارت صلح‌آمیز با عناوین «غیر نظامی»^۱ و «غیر تهاجمی»^۲ وجود دارد (Morgan, 1994: 240). با این حال اختلاف نظرات زیادی بر سر این مسئله بحث‌برانگیز در جامعه بین‌المللی مطرح است که مقصود از صلح‌آمیز بودن در حقوق بین‌الملل چیست؟ برخی از مفسران، اصطلاح صلح‌آمیز را به فعالیت غیر نظامی تعبیر کرده‌اند (Maogoto & Freeland, 2007: 179)، ولی آنچه امروزه میان دولت‌ها بر سر آن اجماع است، تفسیر اصطلاح صلح‌آمیز به فعالیت‌های غیر تهاجمی است که تا به امروز، هیچ دولتی نسبت تفسیر این مسئله اعتراضی نداشته است (Cheng, 1998: 522) و مانعی برای تشکیل یک قاعده عرفی ایجاد نکرده است. به طور خلاصه می‌توان گفت که تفسیر اصطلاح صلح‌آمیز به غیر تهاجمی، اجماع جامعه بین‌المللی را در حقوق عرفی رقم زده است (Tannenwald, 2004: 373)؛ بنابراین هرگونه فعالیتی که کاربرد تهاجمی نداشته باشد، دارای خصلت صلح‌آمیز در حقوق بین‌الملل است که ممنوعیتی را شامل نمی‌شود. بر همین اساس تونل‌های تدافعی حماس به رغم آنکه اقتضانات بارها ایجاد می‌نموده است، هیچ‌گاه در راستای اهداف تهاجمی علیه دولت مصر به کار نرفته‌اند و تمام موارد ساخت این تأسیسات در مرحله نخست برای اهداف اقتصادی و سپس به منظور دفاع مشروع و اقدام متقابل مطابق ماده ۵۱ منشور ملل متحد در نظر گرفته شده‌اند.

مهر تأیید گزاره بالا را می‌توان در تمام گزارش‌های کمیسیون مستقل تحقیق در مسائل فلسطین و سرزمین‌های اشغالی جستجو کرد. در ۲۳ ژوئیه سال ۲۰۱۴، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل در قطعنامه S-21/1 بیست و نهمین اجلاس سالیانه خود، تصمیم به تشکیل فوری «کمیسیون تحقیق بین‌المللی مستقل با هدف انجام تحقیقات نسبت به تمام نقض‌های حقوق بشر دوستانه و حقوق بشر در سرزمین‌های

1. Non-Military
2. Non-Aggressive

اشغالی فلسطین^۱ گرفت که نسبت به اقدامات تجاوزگرانه رژیم صهیونیستی اعمال نظر نماید (UN Human Rights Council Resolution, 2014). در گزارش چهارم این کمیسیون نه تنها تونل‌های تدافعی و فرامرزی حماس محکوم نشد، بلکه به موجب بند ۵۸ این گزارش، اقدامات رژیم صهیونیستی در امحا و نابودسازی تأسیسات زیرزمینی حماس مورد تنقید و ایراد کمیسیون قرار گرفت (Human Rights Council Report, 2015: para. 58).

کمیسیون در اظهارنظری تاریخی و با وجود تمام حجم‌های رسانه‌ای و سیاسی رژیم صهیونیستی، سازه‌های نظامی حماس را کاملاً منطبق بر قوانین حقوق مخاصمات مسلحانه دانست که صرف استفاده و بهره‌مندی حماس از آنان معطوف به مواضع نظامی رژیم صهیونیستی و آن هم در شرایط دفاع مشروع مقرر در ماده ۵۱ منشور بوده است؛ بی‌آنکه کوچک‌ترین خطری را متوجه غیرنظامیان کرده و آنان را در معرض تهدید قرار داده باشد. مضاف بر آن دیده‌بان حقوق بشر سازمان ملل متحد در گزارش رسمی خود، تمام ادعاهای رژیم صهیونیستی مبنی بر تهدیدآمیز بودن تونل‌های تدافعی حماس را اغراق‌آمیز و واهی دانست (Human Rights Council Report, 2015: para. 108).

جنایت علیه بشریت رژیم صهیونیستی

مطابق گفتار قبل، کاربری تونل‌های نظامی حماس نه تنها توسط گزارشگران کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل مورد ممنوعیت یا محکومیت قرار نگرفت، بلکه این اقدامات غیرقانونی و نامشروع رژیم صهیونیستی و مصر در مواجهه با تونل‌های حماس بود که واکنش کمیسیون را در پی داشت. در یک نمونه از موارد گزارش شده از سوی دفتر امور حقوق بشردوستانه سازمان ملل متحد، نیروهای صهیونیست بدون لحاظ اصول تفکیک، تناسب و احتیاط، یکی از سازه‌های زیرزمینی منتسب به حماس را به وسیله بمباران‌های مهیب هوایی به‌طور کامل تخریب کردند که خسارات و تلفات گسترده‌ای در مقایسه با مزیت نظامی به دست آمده به دنبال داشت. نظامیان صهیونیست حتی پس از این اقدام از تحویل پیکر کشته‌شدگان به خانواده‌های فلسطینی خودداری کردند تا جنایت دیگری را بر فهرست تطاول‌گری‌های خود افزوده باشند (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 2017). تخریب تونل‌های درهم پیوسته و چندوجهی حماس آن‌هم به وسیله بمباران هوایی، تقریباً امری محال و غیرممکن است که صرفاً با رعایت جمیع جوانب، آن‌هم به‌عنوان آخرین راه‌حل قابل ارزیابی است. هرچند تونل‌های حماس طبق گزارش‌های کمیسیون مستقل

1. The United Nations Independent Commission of Inquiry on the 2014 Gaza Conflict

تحقیق سازمان ملل خطر جدی و قریب‌الوقوعی را متوجه غیرنظامیان نمی‌سازد و فاصله نسبتاً قابل ملاحظه‌ای با جمعیت غیرنظامی و مواضع آنان دارد، اما از نظر حقوقی زیرساخت‌های به‌هم‌پیوسته تونل‌ها مانع ارزیابی دقیق تناسب قبل از تخریب می‌شود.

تعیین اینکه آیا خسارت جانبی ناشی از تخریب تونل در مقایسه با مزیت نظامی بیشتر یا کمتر است، عملاً امکان‌پذیر نیست، اما اقدامات ضد تونلی رژیم صهیونیستی و مصر به طرز آشکاری نقض فاحش قواعد درگیرهای مسلحانه و حقوق بشردوستانه را رقم می‌زند. مصر با تخریب گسترده مناطق مسکونی متعلق به فلسطین باعث آواره شدن نزدیک به ۳۲۰۰ خانواده شد. مقامات مصری بدون طی مراحل شناسایی و نقشه‌برداری، خسارات جبران‌نشده‌ای به جمعیت غیرنظامی فلسطینی وارد کردند که طبق گزارش دیده‌بان حقوق بشر سازمان ملل متحد، نه تنها بسیاری از مشاغل و زمین‌های زراعی کشاورزی از بین رفت، بلکه تعداد بسیار قابل توجهی کودک، از امکان ادامه تحصیل و آموزش بازماندند (Human Rights Watch Report, 2004). دیده‌بان حقوق بشر علاوه بر اینکه اقدامات مصر در مواجهه با تونل‌های حماس را نقض فاحش قوانین حقوق بشر و حقوق بشردوستانه دانست، انتقادهای مشابهی را به رژیم صهیونیستی برای تخریب خانه و منازل مسکونی فلسطینیان در نوار غزه وارد کرد. در گزارش این نهاد، توصیفات رژیم صهیونیستی از تونل‌های حماس و تهدیدات منبعث از آن، اغراق‌آمیز و غیرقابل استناد خوانده شد و ارتش رژیم صهیونیستی را در ابتدا ملزم به نقشه‌برداری و شناسایی دقیق تونل‌های مظنون کرد و شیوه فعلی آنان مبنی بر تخریب و نابودسازی مناطق غیرنظامی را به شدت ناکارآمد و تهدیدآمیز دانست که منجر به بی‌خانمان شدن عده زیادی از کودکان، زنان و مردان بی‌گناه شده است. علی‌رغم توصیه و تذکرات متعدد نهادهای حقوق بشری به رژیم صهیونیستی، آنان حاضر به پذیرش دستورهای نهادهای تابعه نشدند و این بار مغرضانه‌تر از قبل، علیه تونل‌های تدافعی حماس اقدام کردند تا زنان و کودکان اولین قربانیان اقدامات تجاوزگرانه این رژیم باشند. نظامیان صهیونیست از طرق ناروایی به تخریب تأسیسات روی آوردند و آن استفاده از کلوتید امولسیون^۱ بود. امولسیون که به خودی خود بی‌خطر است در ترکیب با مواد منفجره، بسیار قدرتمند ظاهر می‌شود و اثر زیان‌بار مخربی برجای می‌گذارد. بنا به اظهارات فرمانده ارتش صهیونیست، سربازانی که موفق می‌شدند خود را به قسمتی از تونل‌های حماس در غزه برسانند، مواد منفجره را در ترکیب با امولسیون جایگذاری می‌کردند تا شاهد انفجار و تخریب گسترده تأسیسات و مناطق مجاور باشند. مهم‌تر از آن اینکه تجربه تقریباً موفقیت‌آمیز رژیم صهیونیستی از این شیوه باعث شد آنان از این شگرد در رویارویی آینده خود

1. Emulsion

با تونل‌های حزب‌الله لبنان استفاده کنند (Zeitun, 2017).

روش به کار گرفته شده با وجود تمام مخاطرات مرگباری که به دنبال داشت از سوی مجامع بین‌الملل مسکوت ماند. تونل‌های تدافعی که به مثابه اشیای چندمنظوره جنگی عمل می‌کنند، مورد حمله نظامی قرار نمی‌گیرند مگر با ملاحظه اصول تفکیک، تناسب و به ویژه اصل احتیاط که پیرو آن اطمینان از عدم سرایت حمله به غیرنظامیان و یا اهداف غیرنظامی مستقر در مجاورت تونل‌های تدافعی حاصل شود. برآورد مزیت نظامی حاصل از تخریب، جزو اصلی‌ترین مؤلفه‌ها و پیش‌نیازهای اقدام علیه این تأسیسات است که باید قبل هرگونه مانور نظامی لحاظ و ارزیابی شوند. تونل‌های پیچیده و چندوجهی حماس که از بخش‌های کاملاً گوناگون و متنوعی نظیر ورودی و خروجی‌های چندگانه، شفت‌های متعدد تهویه، مسیرهای منحصربه‌فرد و غیرقابل پیش‌بینی تشکیل شده است، باعث لزوم اتخاذ تمهیدات ویژه و موشکافانه‌تری برای رعایت حداکثر اصول بشردوستانه خواهد شد. این الزام به طرز آشکاری از طرف نظامیان صهیونیست نادیده گرفته شد تا جایی که عملیات سرب گذاخته^۱ را می‌توان مظهر شاخص نقض فاحش و گسترده حقوق بشردوستانه و قواعد آمره حقوق بین‌الملل دانست (ICJ Reports, 1996: para. 79). رژیم صهیونیستی در طی این عملیات جنایت کارانه، تمام مناطق، منازل، اماکن و اشیای متعلق به حماس را جزو اهداف نظامی در نظر گرفت و تونل‌های درهم پیوسته و تدافعی حماس را هدف بمباران جنگنده‌های خود قرار داد که بنا به اظهارات کمیسیون عالی حقوق بشر سازمان ملل منجر به نابودی تمام تأسیسات و زیرساخت‌های حیاتی غیرنظامی غزه شد و پیشامدهای ناگواری را رقم زد.^۲ وفق گزارش نهادهای حقوق بشری، نظامیان صهیونیست در جریان این حمله از اسباب و تسلیحات انفجاری نامتعارف نظیر بمب‌های ترموباریک، خوشه‌ای و همچنین سلاح‌های حاوی اورانیوم که جملگی دارای ماهیت کورکورانه هستند، استفاده کردند (United Nations Human Rights Council, 2009: 4).

بدون شک اقدام رژیم صهیونیستی بدون هیچ کم‌وکاست، زمینه‌ساز جنایت دیگر این رژیم علیه

1. Operation Cast Lead

2. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Statement of Ms. Navanethem Pillay, United Nations High Commissioner for Human Rights to the Ninth Special Session of the Human Rights Council on The Grave Violations of Human Rights in the Occupied Palestinian Territory including the recent aggression of the occupied Gaza Strip, 9 January 2009, Available at: <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=9291&LangID=E>.

فلسطینیان و مردم غزه از چندین جهت قانونی به شرح زیر است:

۱. هیچ یک از روش‌ها یا وسایل جنگی به کار گرفته شده از طرف نظامیان صهیونیست، امکان محدودیت اثر استفاده از آن را نداشت.
۲. روش‌ها و وسایل جنگی استفاده شده به وسیله رژیم صهیونیستی امکان رهنمون‌سازی حمله و اثر آن را به سمت هدف نظامی محقق نمی‌ساخت و باعث ایجاد آسیب بیش از اندازه می‌شد.
۳. بمباران‌های هوایی ارتش صهیونیست در مناطق شهری و متراکمی که تونل‌های تدافعی حماس بر حسب اقتضا در آنجا قرار داشتند، تحت هر شرایط و موقعیت ممنوع بود؛ حتی اگر فرضاً تونل‌های حماس به عنوان یک هدف نظامی در نظر گرفته شوند.
۴. غیرنظامیان و تأسیسات غیرنظامی از جمله افراد و مناطق تحت حمایت حقوق بشردوستانه بودند که مورد حمله آگاهانه نظامیان صهیونیست قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری

در طی پانزده سال رژیم صهیونیستی تمام تلاش خود را با به کارگیری انواع فناوری‌ها و روش‌های غیرانسانی به کار گرفت تا تونل‌های نظامی حماس و جبهه مقاومت را شناسایی و تخریب کند. علی‌رغم نظارت‌های گسترده این رژیم بر نوار غزه، حماس و شاخه‌های مرتبط نظامی آن در طول جنگ ۱۱ روزه شمشیر قدس در سال ۲۰۲۱، بیش از ۳۰۰۰ موشک در انواع بالستیک کوتاه و میان‌برد که عنصر اساسی افزایش قدرت بازدارندگی و از اصلی‌ترین ابزارهای اتخاذ راهبردهای نامتقارن در تقابل با قدرت‌های بزرگ است، به سمت سرزمین‌های اشغالی شلیک کردند که خاستگاه اصلی شلیک هر کدام، تأسیسات نظامی زیرزمینی بوده است. تونل‌های نظامی بخشی از توانمندی‌های جبهه مقاومت در مواجهه با اشغالگران صهیونیستی است که آسیب‌پذیری این رژیم را بیش از هر زمان دیگری به رخ می‌کشد. این راهبرد دفاعی با تحمیل ضربات غیرمنتظره و پیچیده‌تر کردن جنگ، بر فاصله میان قدرت‌های متمول از نظر تسلیحات و سایر طرف‌ها توازن بخشیده و احتمال پیروزی را به مراتب افزایش داده است.

پژوهش حاضر نتیجه می‌گیرد ساخت و استفاده از تونل‌های نظامی به طور کلی باعث نقض تعهدات بین‌المللی نیست و این روش به کارگیری است که ممکن است مشروعیت آن را در یک محدودیت قانونی قرار دارد. تونل‌های نظامی نمی‌توانند برای اهداف تهاجمی و مین‌گذاری مورد

استفاده قرار گیرند و در میان مناطق پرجمعیت غیرنظامی به منظور گسترش رعب و وحشت میان آنان حفر شوند. مشروعیت استفاده از تونل‌های نظامی صرفاً در گرو قابلیت انطباق آنان با اصول بنیادین حقوق بین‌الملل بشردوستانه است که بدین وصف منحصرأ شبکه‌های زیرزمینی جبهه مقاومت شامل گروه‌های حماس و حزب‌الله را می‌توان در شمار اسباب ضابطه‌مند بر شمرد. با وجود تمام گزارش‌های رسمی نهادهای بین‌المللی تاکنون، مدرکی دال بر استفاده تهاجمی و نامشروع تونل‌های به کار برده شده در فلسطین و لبنان علیه اشغالگران رژیم صهیونیستی وجود نداشته است و فراتر از آن هیچ‌گونه تلفات غیرنظامی منتج از کاربرد این عامل تدافعی به رغم تمام شانتاژهای صهیونیستی، مخاebre نشده است. حتی در مقابل با وجود توصیه‌های مکرر دیده‌بان و کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل به رژیم صهیونیستی مبنی بر رعایت جوانب احتیاط در مواجهه با تونل‌های نظامی حماس، نظامیان این رژیم با نادیده انگاشتن تمام آن‌ها و اصول مربوط و با هدف نظامی قرار دادن تمام مواضع فلسطینیان در نوار غزه، جنایت هولناک دیگری را رقم زدند که نقض فاحش کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی را مسجل می‌ساخت. تعقیب و محاکمه مباشران صهیونیست در دادگاه‌های کیفری ملی و بین‌المللی کمترین تاوانی است که می‌تواند در انتظار این جنایتکاران باشد.

پیشنهادها

۱. از آنجاکه تأسیسات حفاری عمیق موجب محارست از نظامیان و کاربران داخل آن از خطر حملات هوایی و موشکی صهیونیست می‌شود و به ایمنی بیشتر تأسیسات غیرنظامی مجاور و فوقانی مجموعه سازه‌ها کمک می‌کند، پس اتخاذ این روش راهکار قطعی مناسب در جهت تضمین امنیت غیرنظامیان و رد اتهامات نهادهای حقوق بشری علیه ابزارهای دفاع مشروع حماس است.
۲. طبق مواد ۴۸، ۵۱ (۲، ۳، ۴، ۵)، ۵۲ (۲)، ۵۷ (۱، ۲) و ۵۸ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، ماده ۱۱۳ (۲، ۳) پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷، ماده ۲ (۳) کنوانسیون ۱۹۰۷ لاهه، مواد ۱ تا ۳ پروتکل دوم اصلاحی و سوم کنوانسیون سلاح‌های متعارف و مواد ۶، ۷ و ۱۳ پروتکل دوم کنوانسیون لاهه، رفتار ارتكابی نظامیان صهیونیست در تخریب و بمباران زیرساخت‌های نظامی و غیرنظامی حماس و فلسطینیان، ناقض اصول مسلم حقوق بین‌الملل قراردادی و عرفی است که با استناد به مواد بالا می‌توان شاهد تعقیب و محاکمه مقامات مباشر صهیونیست در دادگاه‌های کیفری ملی و بین‌المللی بود.

کتابنامه

الف - فارسی

- کولب، روبرت (۱۳۹۴). درآمدی بر حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه سیدحسام‌الدین لسانی، انتشارات مجد.

ب - انگلیسی

A) Books

- Arkin, William (2007). *Divining Victory: Airpower in the 2006 Israel-Hezbollah War*, Air University Press.
- Cheng, Bin (1998). *Studies in International Space Law*, Clarendon Press.
- de Waart, Paul (1994). *Dynamics of Self-Determination in Palestine: Protection of Peoples as a Human Right (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia)*, Brill.
- Gardam, Judith (2004). *Necessity, Proportionality and the Use of Force by States*, Cambridge University Press.
- Lauterpacht, Hersch (2004). *International Law: Disputes, War and Neutrality (Volume 5, Parts IX-XIV)*, Cambridge University Press.
- Morcan, James & Morcan, Lance (2015). *UNDERGROUND BASES: Subterranean Military Facilities and the Cities Beneath Our Feet*, Sterling Gate Books.
- Richmond-Barak, Daphné (2018). *Underground Warfare*, Oxford University Press.
- Said, Edward W. (2015). *The Question of Palestine*, Vintage.
- Schindler, Dietrich (2004). *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, Brill – Nijhoff.

B) Articles

- Elias, Olufemi (2006). "Persistent Objector", *Oxford Public International Law(OPIL)*, Retrieved from: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1455?rsk=ey=bW4XnM&result=1&prd=OPIL>.
- Fry, James D. (2006). "Contextualized legal reviews for the methods and means of warfare: Cave combat and international humanitarian law", *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 44, Issue 2, pp. 453-519.
- Kober, Avi (2008). "The Israel defense forces in the Second Lebanon War: Why the Poor Performance?" *Journal of Strategic Studies*, Vol. 31, Issue 1, pp. 3-40.
- Maogoto, Jackson & Freeland, Steven (2007). "The Final Frontier: The Laws of Armed Conflict and Space Warfare", *Connecticut Journal of International Law*, Vol. 23, Issue 1, pp. 165-196.
- Morgan, Richard A. (1994). "Military Use of Commercial Communication Satellites: A New Look at the Outer Space Treaty and Peaceful Purposes", *Journal of Air Law and Commerce*, Vol. 60, Issue 1, pp. 237-328.
- Pahlavi, Pierre & Ouellet, Eric (2012). "Institutional Analysis and Irregular

Warfare: Israel Defense Forces during the 33-Day War of 2006,” *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 23, Issue 1, pp. 32-55.

- Tannenwald, Nina (2004). “Law versus Power on the High Frontier: The Case for a Rule-Based Regime for Outer Space”, *Yale Journal of International Law*, Vol. 29, Issue 2, pp. 363-422.
- Watkins, Nicole J. & James, Alena M. (2016). “Digging Into Israel: The Sophisticated Tunneling Network of Hamas”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 9, Issue 1, pp. 84-103.

C) Documents

- Human Rights Council Report (24 June 2015). *Report of the detailed findings of the independent commission of inquiry established pursuant to Human Rights Council Resolution S-21/1, A/HRC/29/CRP.4.*
- Human Rights Watch Report (17 October 2004). *Razing Rafah: Mass Demolitions in the Gaza Strip*, Available at: <https://www.hrw.org/report/2004/10/17/razing-rafah/mass-home-demolitions-gaza-strip>.
- ICJ Reports (9 July 2004). *Advisory Opinion Concerning Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory.*
- ICJ Reports (8 July 1996). *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Advisory Opinion).
- International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention on Civil Aviation (Chicago Convention)*, 7 December 1944, Entry into force: 4 April 1947.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Statement of Ms. Navanethem Pillay, United Nations High Commissioner for Human Rights to the Ninth Special Session of the Human Rights Council on The Grave Violations of Human Rights in the Occupied Palestinian Territory including the recent aggression of the occupied Gaza Strip, 9 January 2009, Available at: <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=9291&LangID=E>.
- UN General Assembly Declaration (24 October 1970). *Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, A/RES/2625(XXV).
- UN General Assembly Resolution (12 December 1973). *Basic principles of the legal status of the combatants struggling against colonial and alien domination and racist régimes*, A/RES/3103.
- UN General Assembly Resolution (14 December 1974). *Definition of Aggression*, A/RES/3314.
- UN General Assembly Resolution (29 July 1980). *Question of Palestine*, A/RES/ES-7/2.
- UN General Assembly, *Convention on the Law of the Sea*, 10 December 1982, Entry into force: 16 November 1994.
- UN General Assembly, *Treaty on Principle Governing the Activities of States in The Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*, 27 January 1967, Entry into force: 10 October 1967.

- UN Human Rights Council Resolution (24 July 2014). *Ensuring respect for international law in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem*, A/HRC/RES/S-21/1.
- United Nations Human Rights Council Report (24 June 2015). *Report of the detailed findings of the independent commission of inquiry established pursuant to Human Rights Council Resolution S-21/1*, A/HRC/29/CRP.4.
- United Nations Human Rights Council (27 February 2009). Human Rights situation in Palestine and other Arab territories, A/ HRC/10/NGO/101.
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) (9 November 2017). *Protection of Civilians Report*, Available at: <https://www.ochaopt.org/content/protection-civilians-report-24-october-6-november-2017>.

D) Sites

- Ginsburg, Mitch (2014). "Tunnel Infiltration Thwarted near Kibbutz Sufa", *Times of Israel*, Retrieved from: [http:// www.timesofisrael.com/tunnel-infiltration-thwarted-near-kibbutz-sufa/](http://www.timesofisrael.com/tunnel-infiltration-thwarted-near-kibbutz-sufa/), Last Visit: 5/2021.
- Zeitun, Yoav (2017). "Preparing for a Third Lebanon War: Blowing Up Hezbollah Tunnels", *Ynet*, Retrieved from: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4910843,00.html>, Last Visit: 5/2021.